
Orijinal Makale Başlığı:

4-6 yaş Kur'an kursları öğretim programının dini gelişim kuramları çerçevesinde incelenmesi

Makalenin İngilizce Başlığı:

Evaluation of Quran courses curriculum (4-6 age group) in the context of religious development theories

Yazar(lar):

Cemal TOSUN, Fatma ÇAPCIOĞLU

Kaynak Gösterimi İçin:

Tosun, C., & Çapcıoğlu, F. (2015). 4-6 yaş Kur'an kursları öğretim programının dini gelişim kuramları çerçevesinde incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(5), 705-720, <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2015.038>.

Original Title of Article:

4-6 yaş Kur'an kursları öğretim programının dini gelişim kuramları çerçevesinde incelenmesi

English Title of Article:

Evaluation of Quran courses curriculum (4-6 age group) in the context of religious development theories

Author(s):

Cemal TOSUN, Fatma ÇAPCIOĞLU

For Cite in:

Tosun, C., & Çapcıoğlu, F. (2015). 4-6 yaş Kur'an kursları öğretim programının dini gelişim kuramları çerçevesinde incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(5), 705-720, <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2015.038>.

4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi

Cemal TOSUN^a, Fatma ÇAPCIOĞLU^a

^aAnkara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye

Makale Bilgisi

DOI: 10.14527/pegegog.2015.038

Makale Geçmişi:

Geliş 29 Haziran 2015
Düzeltilme 12 Kasım 2015
Kabul 20 Kasım 2015

Anahtar Kelimeler:

Dini gelişim,
Kur'an kursu,
Din eğitimi.

Öz

3-4 yaşlarından itibaren çocukların din ile ilgili konuları merak ettiği, dini kavramlar ile ilgili sorular sorduğu, çevresindeki dini tavır ve faaliyetlere karşı ilgi gösterdiği bilinmektedir. Diğer gelişim özelliklerinden bağımsız olmamakla birlikte, bu yaş döneminin dini gelişim açısından kritik bir dönem olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bu dönem çocuklarının genel özellikleri yanında dini gelişim özelliklerinin de bilinmesi, planlanan din eğitimi uygulamaları açısından önem arz etmektedir. Bu makale, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan ve 2013-2014 eğitim öğretim yılından itibaren Türkiye'de bazı illerde pilot uygulaması yapılan 4-6 yaş Kur'an Kursu Öğretim Programını, dini gelişim kuramları açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Programın değerlendirilmesi için kullanılacak temel ölçütler, dini gelişim açısından bu yaş döneminin özellikleridir. Öğretim programının genel olarak, dini gelişim alanında yapılan çalışmaları dikkate alarak hazırlandığı, bununla birlikte bazı noktalarda konu merkezli yaklaşım ve geleneğin etkisi ile dini gelişim özelliklerinin göz ardı edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Uygulama boyutunun da dâhil edileceği yeni çalışma verileri dikkate alınarak öğretim programının geliştirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Evaluation of Quran Courses Curriculum (4-6 Age Group) in the Context of Religious Development Theories

Article Info

DOI: 10.14527/pegegog.2015.038

Article history:

Received 29 June 2015
Revised 12 November 2015
Accepted 20 November 2015

Keywords:

Religious development,
Quran courses,
Religious education.

Abstract

It is known that the children ask questions about religion, interest in religious behavior and activities /rituals since 3-4 years old. Therefore, these ages can be regarded as the critical period for religious development. In addition to the general characteristics of the children of this period, it is also important to know about the characteristics of the children's religious development in respect of religious education. This paper aims to examine and evaluate the Quran courses curriculum (4- 6 age of group) which has been applied in some provinces in Turkey since 2013-2014 academic year, in context of religious development theories. Compatibility of aims, attainments, stories, activities of the curriculum to the religious development has been discussed. In conclusion, it is seen that, despite some of its lacks, the curriculum has been prepared by taking the studies in the field of religious development into consideration. However, the characteristics of religious development have been overlooked at some points of curriculum due to the influence of subject- centered approach and tradition.

Giriş

İnsan, sonsuz kabul edilen potansiyeller ile doğar ve bu potansiyellerini çevrenin etkisiyle geliştirir. Psikologlar uzun bir dönem gelişim üzerinde kalıtımın mı çevrenin mi etkili olduğu konusu üzerinde tartışmış ve farklı fikirler beyan etmişler; bunun yanında bugün gelinen noktada artık gelişimin, kalıtım ve çevrenin ortak ürünü olduğu kabul edilmiştir. Yapılan pek çok araştırma ile çevre tarafından geliştirilmeyen potansiyellerin ya hiç ortaya çıkmayacağı ya da belli bir aşamanın ötesine geçemeyeceği ifade edilmektedir. Gelişimi kalıtım ve çevrenin ortak ürünü olarak kabul etmek, eğitimin insan gelişimi üzerindeki önemini bir kez daha fark etmemizi sağlar. Bu gerçek, öğrenme ve öğretme süreçlerinde etkili olan çevresel faktörlerin bireyin gelişimi açısından dikkate alınmasını gerektirir.

İnsan gelişiminde bazı dönemlerde belli özelliklerin ön plana çıkması, gelişim psikolojisinde kritik dönem olarak isimlendirilmektedir. Eğitim uygulamaları açısından kritik dönemlerin bilinmesi, bu dönemlerde yapılması planlanan eğitimin niteliği açısından önem arz etmektedir. İnsan fiziksel, duygusal, bilişsel vb. açılardan gelişim gösterirken, çevresel etkilere göre dini açıdan da gelişim göstermektedir. Bilişsel, ahlak, sosyal gelişim gibi dini gelişim açısından da kritik dönemlerin var olduğu ve bu dönemlerde çevresel etkilerin/ eğitimin bireyin potansiyel gelişimini bir üst aşamaya taşıyabileceği gerçeği ise din eğitimi açısından dini gelişim özelliklerinin bilinmesinin önemini ortaya koyar. Ayrıca çevresel etkileşimlerin az olduğu durumlarda bireyin; bilişsel, sosyal vb. gelişim gibi dini gelişim açısından da belli bir aşamanın ötesine geçemeyeceği ifade edilmektedir.

3-4 yaşlarından itibaren çocukların din ile ilgili konuları merak ettiği, dini kavramlar ile ilgili sorular sorduğu, çevresindeki dini tavır ve faaliyetlere karşı ilgi gösterdiği bilinmektedir. Diğer gelişim özelliklerinden bağımsız olmamakla birlikte, bu yaş döneminin dini gelişim açısından kritik bir dönem olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bu dönem çocuklarının genel özellikleri yanında dini gelişim özelliklerinin de bilinmesi, planlanan din eğitimi uygulamaları açısından önem arz etmektedir.

Dini gelişim alanında yapılan ilk çalışmalar genellikle J. Piaget, L. Kohlberg, E. Erikson gibi bilim insanlarının geliştirdikleri bilişsel, sosyal ve ahlaki gelişim teorilerinden etkilenmiştir. Bu çalışmalardan en önemlileri Piaget'in bilişsel gelişim teorisini dini gelişime uygulayan Elkind ve Goldman tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte son yıllarda dini gelişimi açıklamak amacıyla yapılmış çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan biri ülkemizde de son dönemlerde üzerinde önemle durulan " İnanç Gelişimi Teorisi" dir. Amerikalı Teolog James W. Fowler' a ait bu teori, dini olsun veya olmasın evrensel anlamda her inancın gelişimini aşamalar halinde incelemekte ve her aşama için belli özellikler belirlemektedir.

Dini gelişim sürecini ve aşamalarını anlamak amacıyla yapılan bu çalışmaların din eğitimi alanında önemli etkileri olduğu söylenebilir. Özellikle Piaget'ci araştırmaların din eğitime ana etkisi, çocuk ve gençlere öğretilecek dini muhteva konusunda bir takım sınırlamalar getirmek olmuştur. Goldman'ın bulguları, çocukların Kutsal materyaller üzerine aşırı derecede yoğunlaştırılmasını sınırlamaya yönelik çağrılara sebep olmuştur. (Gottlieb, 2006) Bu araştırmaların bulguları Türkiye'de yapılan pek çok çalışmayı da etkilemektedir. Okul öncesi din eğitimi ile ilgilenen araştırmacılar için gelişim ve dini gelişim alanındaki çalışmalar birer ölçüt olarak kullanılmakta, din eğitiminin çocukların gelişim özelliklerine uygun olması gerekliliği ifade edilmektedir.(Bkz. Köylü, 2011)

Yaygın din eğitimi için belirlenen yaş sınırının ortadan kalkması ile Diyanet İşleri Başkanlığı, okul öncesi dönem için bir Kur'an Kursları öğretim programı hazırlamıştır. 2013-2014 eğitim-öğretim yılı itibarıyla toplam 10 ilde pilot uygulaması başlatılan program için öğretici kitapları basılmıştır. Araştırmamızın amacı henüz pilot uygulaması gerçekleştirilen Kur'an kursu öğretim programını ve öğretici kitaplarını esas alarak bir doküman incelemesine tabi tutmaktır.

Çalışma boyunca Kur'an Kursu Öğretim programı(4-6yaş grubu) dini gelişim alanındaki çalışmalardan ne derece yararlanmıştı? Program, amaç, kazanım, hikâye ve etkinlikler bağlamında, 4-6 yaş grubu çocukların dini gelişim düzeylerine uygun mudur? sorularına cevap aranmıştır.

Kur'an Kursu Öğretim Programı ile ilgili yapılmış başka bir çalışma henüz mevcut değildir. Bu noktada araştırmamızın hem farklı kriterler bağlamında yapılacak uygulama boyutunu da içeren yeni çalışmalara katkı sağlaması hem de programın eksik kısımlarının giderilmesi adına önemli olduğu söylenebilir.

Yöntem

Araştırmamızda doküman incelemesi yapılmış ve uygulama boyutu kapsam dışında bırakılmıştır. Bilindiği gibi doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Eğitim ile ilgili bir araştırmada ders kitapları, program metinleri, yazışmalar, öğrenci dosyaları gibi farklı dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir. (Yıldırım & Şimşek, 2011)

Araştırmamız açısından değerlendirilmesi yapılan doküman, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 yılında hazırlanan "Kur'an Kursları Öğretim Programı(4-6 yaş grubu)" ve programın öğretimi için hazırlanmış olan "Öğretici Kitabı 1 ve 2" dir.

Doküman incelemesinde verilerin kodlanmasında farklı yollar benimsenebilmektedir. Corbin ve Strauss (1990), üç tür kodlamadan bahsetmektedirler. Buna göre, daha önceden belirlenmiş kavramlara göre kodlamalar yapılabildiği gibi verilerden çıkarılan kavramlara göre de kodlama yapılabilmektedir. Ayrıca üçüncü bir kodlama türünde genel bir çerçeve çizildikten sonra belli kodlar belirlenir ve kodlamalar bu kavramsal yapıya göre yapılır. Ancak araştırma sürecinde ortaya çıkan yeni kodlar da buna ilave edilebilir. Araştırmamızda doküman incelemesi sonucu tespit edilen kodlar kullanılmıştır.

Uzman görüşü ile belirlenen J. Piaget, L. Kohlberg, E. Erikson, D.Elkind, R. Goldman, J. W. Fowler'ın çalışmaları sonucu 4-6 yaş grubunun dini gelişim özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra öğretici kitapları tespit edilen bu özellikler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme şu başlıklar altında yapılmıştır: "Öğretim Programı", "Genel amaçlar", "Kazanımlar", "Hikâyeler", "Oyun, Drama ve Diğer Etkinlikler"

Araştırmamız sonuç hariç iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 4-6 yaş çocukların dini gelişim özellikleri açıklanmaktadır. İkinci bölümde belirlenen başlıklar çerçevesinde program değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında önerilerde bulunmaktadır.

4-6 Yaş Dönemi Dini Gelişim Özellikleri

Çocuk psikolojisi ile ilgili araştırmalara bakıldığında dini gelişime ya hiç yer verilmediği ya da çok az yer verildiği görülür. Bunun farklı nedenleri olmakla birlikte, özellikle doğal din olarak isimlendirilebilecek bir akımın temsilcisi olan Rousseau'nun etkisi ifade edilmelidir. Özellikle küçük yaşlarda çocuğa ahlaki değerlerin, dinsel öğretilerin verilmemesi gerektiğini savunan Rousseau, bu fikirleri ile hem zamanında hem de daha sonraki dönemde pek çok eğitimci, aydın ve araştırmacıyı etkilemiştir.(Rousseau, 2000)

Günümüzde ise artık bilim adamları gelişimi kalıtım ve çevrenin ortak ürünü olarak değerlendirmektedirler. Bu durumu dini gelişim açısından da destekleyen bazı çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin Vergote (1999), çocuğun dünyaya gelirken bomboş gelmediğini, ruhen dine yabancı olmadığını, aksine kendine göre bir dini inancı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte din eğitimi veren okullara gitmek, kutsal kitap okumak, ebeveynin dine karşı tutumları dini gelişimi önemli ölçüde etkilemektedir. (Goldman, 1968) Yapılan araştırmalar çocuklardaki dini duygu ve düşüncenin, içinde yetiştiği sosyo-kültürel ortam ve dini çevreye göre geliştiğini ortaya koymaktadır. (Öcal, 2004)

Çocuğun doğuştan dini inancı kabule hazır olduğuna dair yapılan bazı araştırmalar (Yavuz, 1983), dini gelişim konusunda birtakım araştırmalar yapılmasına ve teoriler geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Dini gelişimin hangi aşamalardan geçtiğine dair yapılan bu çalışmaların bulguları ve geliştirilen teoriler, çocuklara verilecek eğitimin niteliğini belirlemek adına bir kriter olarak değerlendirilmektedir. (Bkz, Oruç, 2014; Özeri, 2004)

Bununla birlikte gelişim psikologları gelişimi tüm alanları ile bir bütün olarak değerlendirmektedirler. Her hangi bir gelişim alanındaki aksama diğer alanları da olumsuz etkileyebilmektedir. (Senemoğlu, 1998)

Bazı araştırmacılara göre çocukta dini duygunun uyanması ve gelişmesi, onun zihni ve ruhi gelişmesi ile paralellik göstermektedir. (Bkz. Erhun, 2010). Bu sebeple çocuğun dini duygu ve düşünce gelişimi diğer gelişim özellikleriyle birlikte ele alınarak bütüncül bir yaklaşımla incelenmelidir.

Bu durumun bir yansıması olarak dini gelişim üzerine yapılan ilk çalışmalar bilişsel gelişime bağlı olarak ilerlemiştir. J. Piaget'in araştırma bulguları kendisi doğrudan dini gelişim ile ilgili bir teori geliştirmemiş olmasına rağmen, hem dini gelişim kuramlarını hem de eğitimin tüm alanlarını etkilemiştir.

Piaget'in bilişsel gelişim ilkesine göre 4-6 yaş çocukları, işlem öncesi evre (2-7 yaş) olarak isimlendirilen dönemde bulunmaktadırlar. Bu evrede çocukların, soyut kavramları olduğu gibi anlamaları, mantıksal çıkarımlarda bulunmaları mümkün değildir. Olayların sırasını açıklama, özellikle sebep-sonuç ilişkisini açıklama, sayıları ve ilişkileri anlama, kuralları hatırlama ve anlama konularında oldukça zayıftırlar. Bu durum çocukların mantıksal akıl yürütme ihtiyacı hissetmemeleri nedeniyledir. Çocuklar, kanıtlanma ihtiyacı hissetmedikleri için "neden, niçin" gibi sorulara yetişkinlerin beklediği ya da yetişkinlere göre mantıklı olan cevaplar veremezler. (Piaget, 2011)

İşlem öncesi evredeki çocukların en önemli özelliği, egosantrik olarak isimlendirilen benmerkezciliğe sahip olmalarıdır. Bu özellik onların, nesnelere ya da olayları başka bir perspektiften görmelerini engeller. (Thomas, 1997) Kendisinin bildiğini herkesin bildiğini, kendisinin göremediğini de kimsenin göremediğini zanneder. Dünyanın merkezinde kendileri vardır. Sembolik fonksiyonun ortaya çıkması bu dönemin bir başka özelliğidir. Bu dönem çocuğu nesnelere artık sembollerle temsil etmeye başlar, zihninde canlandırabilir. Dil gelişimi ile birlikte kelimelerle ifade edebilir. Bununla birlikte henüz bu temsil ve sembollerle işlem yapabilecek seviyede değildir. (Bacanlı, 2001)

Piaget'in bu dönem özellikleri arasında ifade ettiği kavramlar arasında animizm ve yapaycılık (artificializm) da bulunmaktadır. Animizm, insan niteliklerini cansız nesnelere de vermek olarak ifade edilebilir. Örneğin çocuk oyuncakları ile konuşur ve gerçekten onların kendisini anladığını düşünür. Yapaycılık (artificialism) ise çocukların yetişkin davranışlarını yapay/sahte bir şekilde taklit etmeleri demektir. (Newton, 1981)

J. Piaget'in çalışmaları özellikle eğitim alanında oldukça etkili olmuştur. Ayrıca etkisi dini gelişim alanında da devam etmiştir. Dini gelişim alanında yapılan ilk çalışmalar da bilişsel gelişim verilerini kullanmak durumunda kalmışlardır. (Karaca, 2007)

Piaget'nin teorisini dini gelişime uyarlayan D. Elkind, çocukluk dönemi dini gelişiminde gözlemlenen karakteristik özellikleri belirleyerek, bebeklikten ergenliğe kadar ortaya çıkan dört ihtiyaca karşılık gelen dört aşama önermektedir. (Karaca, 2007) Buna göre 3- 6 yaş döneminde çocuklar kendileri dışındaki fiziksel ve sosyal çevreyle karşılıklı etkileşimlerini düzenlemede kullanabilecekleri zihinsel bir temsil arayışı içerisindedirler. Zihinsel imajlar ve dil bu temsilin iki önemli türüdür. Sembolik oyun aktiviteleri ve dil gelişimi bu ihtiyacın bir gereğidir. (Elkind, 1999)

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramını dini gelişime uyarlayan R. Goldman ise, elde ettiği bulgularla dini düşüncenin biçim ve gelişim sırası itibarıyla dini olmayan düşünceden farklı olmadığını ileri sürmüştür. (Karaca, 2007) Ortaya koyduğu dini düşünce gelişimi teorisine göre; 7 yaşın altındaki çocuklar sezgisel dini düşünce evresindedirler. Bu evrede çocuklar dini hikâyelerde geçen delillendirmeler üzerine düşünebilecek yeterliliğe sahip değildirler. Bu nedenle yetişkinlere göre mantıksız ve tutarsız çıkarsamalarda bulunabilirler. Örneğin Kutsal kitaplarda anlatılan hikâyelerle ilgili sorulan "neden" ya da "niçin" gibi sorulara yetişkinler açısından anlamsız cevaplar verebilmektedirler. (Karaca, 2007) Hikâyelerde verilmek istenen mesaj ve fikirler hakkında bir kanıt bulma ihtiyacı hissetmedikleri ve bu konudaki zihinsel kapasiteleri henüz yeterince gelişmediği için çocuklar daha önceki kısıtlı bilgileri ile kendilerine göre tutarlı cevaplar verebilmektedirler.

Piaget'nin din eğitimi alanındaki en büyük etkisi, çocuklara öğretilcek dini muhteva konusunda bir takım sınırlamalar getirmesidir. Goldman'ın Piaget'nin kuramına dayanarak yaptığı çalışmaların sonuçları da benzer bir etkinin din eğitimi alanında yaşanmasına sebep olmuştur. Goldman'ın bulguları çocukların kutsal materyaller üzerine aşırı derecede yoğunlaştırılmasını sınırlandırmaya yönelik talepleri gündeme getirmiştir. (Gottlieb, 2012) Problemi, çocukların olgunlaşmamışlıklarının ve kutsal hikâyeleri somut olarak yorumlamalarının yaşamın ileriki dönemlerini gözden geçirmeyi engelleyecek kadar kökleşmiş olması olarak ortaya koymuştur. Özellikle düşünceleri daha karmaşık hale gelen ve her şeyi sorgulayan ergenler, dini, çocukça ve anlamsız bulduğu için reddetmeye eğilimli olabilmektedir. Bu durumda Goldman (1968), kutsal kitap merkezli bir öğretim programının yerine, ergenlik dönemindeki soyut dini düşünceye çocukları hazırlayacak tematik, "yaşam merkezli" bir yaklaşım önermiştir.

Goldman kutsal kitabın mahiyetini anlama açısından dört gelişim aşamanın olduğunu belirtmektedir. Buna göre 10 yaşına kadar çocuklar kutsal kitabın dış görünüşü ve kullanımı hakkında konuşurlar. Kutsal kitabın içeriğine yönelmeleri ve manevi mesajını anlamaları ergenlik çağı ile birlikte gerçekleşmektedir. (Tamminen & Nurmi, 2012)

Dini gelişim ile bağlantılı olarak düşünülebilecek bir diğer teori ise ahlak teorileridir. L. Kohlberg, Piaget'in çalışmalarını kaynak alarak ahlaki muhakemeye ilişkin 3 temel ve 2'ser alt aşamadan oluşan bir teori geliştirmiştir. Buna göre her dönemin özelliklerine uygun olarak ahlaki davranış biçimi ortaya çıkmaktadır. 4-6 yaş çocukları gelenek öncesi dönemdedirler. Bu dönemin ilk aşaması ceza ve itaat yönelimi olarak adlandırılır. Davranışların fiziksel sonuçlarının önemli olduğu bu evrede, yapılan bir davranışın cezalandırılması ya da ödüllendirilmesi onun iyi ya da kötü olduğunu belirler. İkinci aşama ise faydacılık üzerine kurulmuştur. İlişkilerde karşılıklılık esastır. Kişinin ihtiyacını karşılayan şey iyi olarak kabul edilir. Ödüllerini kazanması veya kaybetmesi üzerine doğru ve yanlış davranışlar kuruludur. (Bacanlı, 2001)

E. Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramına göre ise; insan hayatı 8 döneme ayrılabilir. Her evrede çözülmesi gereken bir problem durumu ve bu problemin çözülmemesi halinde oluşabilecek durumlar karşıt ifadelerle tanımlanır. Buna göre 4-6 yaş dönemi girişimciliğe karşı suçluluk duygusunun yaşanabileceği 3. dönemdir. (Senemoğlu, 1998) Bu evrede motor ve dil gelişimi ile birlikte, etkin olma isteği ortaya çıkar. Çocuk kendi başına girişimlerde bulunur. Bu konudaki gelişiminin devamı, çocuğun girişimlerinin desteklenmesine ve merakının giderilmesine bağlıdır. Eğer çocuk, davranışlarından ve ilgilendiği konulardan ötürü eleştirilirse, bulunduğu girişimlerden ötürü suçlanma eğilimi gösteren bir kişilik özelliği geliştirir. (Gürses & Kılavuz, 2011) Bu durumda çocuğun yapılması ve yapılmaması gereken davranışlar konusunda dengeli bir yönlendirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

1970'lerden sonra ortaya çıkan en önemli dini ve manevi gelişim modeli ise J.W.Fowler'a aittir. Ortaya koyduğu İnanç gelişim teorisine göre, 3-7 yaş dönemi sezgisel-projektif inanç olarak isimlendirilmektedir. Bu dönemde çocukların hayal dünyası kalıcı inanç imgeleri yaratmak için algı ve duyguları birleştirmektedir. Ahlak, kutsal ve birtakım yasakların farkına varırlar. Ailesi ve duygusal olarak bağlandığı çevresiyle ilişkileri –olumlu ya da olumsuz- deneyimleri yaşamın ilerleyen dönemlerindeki inanç yönelimlerine etki etmektedir. (Fowler, 2000) Bu dönemde çocuklar hem sevgi ve arkadaşlık hem de saldırganlık ve suçluluk gibi duygularla dini sembol ve simgeleri birlikte düşünme olanağı bulur. Ve bu durum onun ileriki duygusal yönelimleri için potansiyel oluşturmaktadır. (Fowler & Dell, 2006, p. 38)

Çocukluk dönemi dindarlığı ile ilgili ortaya konan bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde 4-6 yaş çocuklarının somut bir düşünceye sahip oldukları ve olayları açıklamada, neden sonuç ilişkilerini çözmede ve sonuç çıkarmada henüz yeterli seviyeye ulaşamadıkları görülmektedir. Bu durumda çocuklar için düzenlenecek bir eğitimin onların bu somut düşünce düzeylerine uygun olacak şekilde şekillenmesi gerekmektedir. Soyut kavramların somutlaştırılması, çocuğun yaşantısı ile bütünleştirilmesi somut örnekler verilmesi gerekmektedir. Soyut kavramları tanımlamak yerine kavramların hangi durum ve olaylarda kullanıldığının örneklendirilmesi daha uygun olacaktır.

Çevreleri ile iletişimleri gelişen çocuklar çok fazla soru sormaktadırlar. Özellikle Allah ve kâinat hakkında da çok soru sordukları ve Allah'ı insani niteliklerle düşünmeye (antropomorfik) eğilimli

oldukları bilinmektedir. (Bkz. Yıldız, 2007) Yaşın ilerlemesi ve alacakları eğitimin niteliğine bağlı olarak çocukların düşüncelerinde, somuttan soyuta doğru bir geçiş sağlanacaktır. (Dam, 2011)

Çocukların Allah kavramı ile ilgili yaşadıkları olumlu- olumsuz ilk deneyimler, ilk etkiler ve sezgiler onlarda oluşacak Allah tasavvuru açısından önemlidir. Allah hakkında düşünmek sadece bilişsel bir eylem değildir. Aslında bu duygusal, kişisel ve sosyal bir içeriğe de sahiptir. (Boyatzis, 2013) Okul öncesi çocukların değer yargılarının sezgilere, ilk etkilere ve kişisel hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk için harcadıkları çabaya göre geliştiği (Charles, 2003) göz önüne alındığında çocukların kendilerinde hoşnutluk uyandıran olumlu bir imaj ile dini kavramlarla tanışmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple başta Allah kavramı ile ilgili olumlu bir imaj oluşturulması, bu kavramın olumlu deneyim ve etkilerle anlatılmasına bağlıdır.

Bu yaş dönemi çocuklarının iyi birer gözlemci oldukları bilinmektedir. Zira çocuk çevresine karşı öğrenme merakı ile doludur. Çevresinden duyduğu dini kavram, ifade ve ritüellere karşı da meraklıdır. (Selçuk, 1991) Soruları ve faaliyetlere katılımları ile etkin olmak isteyeceklerdir. Merak etmeleri sonucu oluşan bu girişimciliğin suçluluk duygusuna dönüşmemesi için dengeli bir yönlendirmenin yapılması gerekir. Ayrıca yetişkinlerin bilgi konusundaki otoritesini tanıyan çocuklar onların her hareketini ve her söylediğini mutlak gerçek ve doğru olarak kabul edecektir. Bu ise hem anne-babanın hem de öğreticinin rolünü çok daha önemli hale getirmektedir.

Oyun bu dönemde bir eğlenme, ama aynı zamanda öğrenme yoludur. Bu sebeple bu yaş dönemi için hazırlanan tüm eğitsel aktivitelerde oyun olmazsa olmaz bir yere sahiptir. Çocuklar bu dönemde uyum yolu ile öğrenirler. 4-6 yaş dönemi için tüm vücutlarını kullanabilecekleri hareketli oyunlar kadar, -miş gibi yapabilecekleri sembolik oyunlarda önemlidir.

Dil gelişimi ile birlikte dini kelime ve ifadelerin öğrenilmesi de bu dönemin özellikleri arasında değerlendirilmelidir. Bu konuda oldukça iyi bir hafızaya sahip olan çocuklar özellikle melodi şeklinde söylenen, vücutlarını da kullanabilecekleri şiir ve kalıp ifadeleri öğrenmeye oldukça açıktırlar.

Sonuç olarak okul öncesi eğitimde yer alan etkinlikleri hikâyeler, şiirler, iş etkinlikleri müzik (şarkı, ritm) ve oyun şeklinde belirtebiliriz. (Selçuk, 1991, p. 85)

4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Değerlendirilmesi

7. 04. 2012 tarih ve 28257 sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanan yönetmelik ile yaygın din eğitimi için belirlenen yaş sınırı ortadan kalkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu sınırın ortadan kalkması ile birlikte "okul öncesi dönem din eğitimi hususunda bir sorumluluğu yüklenerek" (Kur'an Kursları Öğretim programı 4-6 yaş grubu, 2014 p. 5), bu dönem için bir Kur'an Kursları öğretim programı hazırlamıştır. 2013-2014 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Ankara, İstanbul, İzmir'de 10 sınıfta; Adana, Diyarbakır, Erzincan, Gaziantep, Samsun, Kayseri ve Rize de ise 5 sınıfta olmak üzere toplam 10 ilde pilot uygulama başlatılmıştır. 2014-2015 yılından itibaren ise (4-6 yaş) Kur'an Kursları Öğretim Programı Türkiye genelinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen kriterlere sahip öğretmenler tarafından yine belirlenen kriterlere sahip Kur'an Kurslarında uygulanmaktadır. (DİB, 2014) Bu program çerçevesinde 4-6 yaş grubu öğrencilere yönelik "Kur'an Kursları Öğretici Kitabı ile Kur'an Kursları Etkinlik Kitabı" hazırlanmıştır.

Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)nı hazırlayan komisyon üyeleri arasında bir pedagog, iki din eğitimi öğretim üyesi, iki okul öncesi öğretmeni, 3 Kur'an Kursu öğreticisi ve bir İmam-Hatip Lisesi öğretmeni de bulunmaktadır.

Öğretici kitaplarının her birinde; 4-6 Yaş Çocuklarda Gelişim Özellikleri ve Okul Öncesi Eğitimlerinde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler, Okul Öncesi Dönem Din Eğitimi ve Tarihsel Süreci, 4-6 Yaş Grubu Çocukların Din Eğitimi ve Programda Görev Alacak Öğreticilerin Dikkat Edeceği Hususlar başlıkları altında bilgilerin bulunduğu bölümler hazırlanmıştır.

Bu bölümlerde; 4-6 yaş döneminin dini gelişim açısından kritik bir dönem olduğu, bu dönem çocuklarının artan ilgi ve merakının doğru bir şekilde doyurulması gerektiği, cevapsız bırakılmasının ya da gelişigüzel cevaplanmasının ilerleyen yıllarda din ile alakalı birtakım olumsuz düşünce ve davranışların oluşmasına neden olacağı ifade edilmektedir. Din eğitiminin, “öğrenenlerin gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak pedagojik ilkeler çerçevesinde verilmesi” gerekliliği ifade edilmektedir. (Kur’an Kursları Öğretim Programı 4-6 Yaş Grubu, 2014) Bu durumun önemsendiği, her iki öğretici kitabının ilk sayfalarında 4-6 yaş döneminin psiko-motor, dil, duygusal, sosyal, bilişsel, dini ve ahlaki gelişim özelliklerinin maddeler halinde yazılması ile de görülebilir. (Kur’an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), 2014) Gelişimin her alanı ile ilgili bilgi verilmesi, gelişimin bir bütün olduğu ilkesinin dikkate alındığını göstermektedir.

Dini gelişim özellikleri ile ilgili verilen bilgilerde çocukların, soyut kavramları anlama konusundaki yetersizlikleri, somut düşünceye ve somut olana yöneldikleri, Allah ve kâinat hakkında çok soru sordukları, antropomorfik düşünme eğilimleri, bilişsel gelişim ile dini gelişim arasındaki paralellik, duanın çocuk için önemi, ölüm olayına duydukları ilgi gibi konulardan bahsedilmiştir. (Kur’an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), 2014, pp. 11-12) Bahsedilen bu özellikler genel itibarıyla dini gelişim kuramları bağlamında bulgularımızla örtüşmektedir.

Öğretim Programı

Öğretim programı iki öğrenme alanından oluşmaktadır: Dini bilgiler ve Kur’an-ı Kerim. Bu öğrenme alanları her birinde 9’ar ünite olmak üzere 2’ye ayrılmaktadır. Yani 1. ve 2. dönem için birer öğrenme alanı olarak düşünülebilir. Bu öğrenme alanlarının haftalık olarak nasıl dağıtılacağı, tablo halinde verilmektedir. (Kur’an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), 2014, p. 9)

Dini Bilgiler-1 içindeki üniteler: “sevgi ve merhamet”, “saygı”, “görev ve sorumluluk”, “adalet”, “yardımlaşma ve paylaşma”, “sabır”, “güvenilirlik ve doğruluk”, “iyilik, dua şükür ve özür dileme”

Dini Bilgiler-2 içindeki üniteler: “Allah’ı seviyorum”, “Peygamberimi seviyorum”, “Dinimi seviyorum”, “Kitabımı seviyorum”, “Kâinatı seviyorum”, “İnsanları seviyorum”, “Vatanımı seviyorum”, “Bayramlarımızı seviyorum”

Kur’an-ı Kerim-1 öğrenme alanı içerisinde harflerin tanıtılması esastır. Her ünite içinde 2 veya 4 harfin öğretilmesi amaçlanmıştır. Harfler ile ilgili drama, oyun, boyama, çizimleri birleştirme gibi etkinlikler planlanmıştır. Her üniteye ezberlenmesi istenen bir sure veya dua bulunmaktadır. Bunlar: Başarı duası, Sübhaneke, İhlas, Kevser, Fatıha, Salavat, Rabbena, ezan duyduğunda söylenecek ifadeler, (Aziz Allah, Kerim Allah, La ilahe illallah)

Kur’an-ı Kerim-2 öğrenme alanı içerisinde harflerin başta, ortada, sondaki şekilleri, hareketler, cezme, şedde, tenvin, uzatma harfleri ve Kur’an okumaya geçiş yer almaktadır. Bu üniteler içinde ezberlenecek sure ve dualar ise şunlardır: Nas, Felak, Amentü, Ayete’l- Kürsi ile daha önce ezberlenen sure ve duaların tekrarıdır. Yine harfler ile ilgili çeşitli drama, oyun ve boyama ile etkinlikler yer almaktadır.

Genel Amaçlar

Programın genel amaçları, Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak 7 maddede belirtilir. Bu amaçlar içerisinde çocuklardan, din konusunda kendi seviyelerine uygun bazı bilgi, tutum ve becerilere sahip olmaları beklenmektedir. Genel amaçlar içerisinde dikkat çeken ifade “sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi göstermeleri” isteğidir. Bu amaç programın hazırlanma gerekçeleri ile örtüşmektedir. Dini gelişim üzerine çalışan pek çok bilim adamı 4 yaş ile başlayan sorgulama döneminin dini tecrübe, deneyim ve sorgulama açısından da bir uyanış dönemi olduğunu ifade etmektedirler. Programın hedef aldığı grup düşünüldüğünde din eğitiminin kendi seviyelerine uygun bir şekilde verilmesi, genel amaçlarında kendi seviyelerine uygun ifadesiyle amaçların belirlenmesi

programın genel amaçlarının ve temel yaklaşımının dini gelişim alanındaki çalışmaların dikkate alındığını/alınacağını göstermektedir. Ayrıca program ile din ve ahlak gelişimi yanında, diğer gelişim alanlarına da katkı sağlayabilecek şekilde bir ortam sağlamak da amaçlanmıştır. Bu durum, gelişim alanlarının birbirinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği ilkesi ile de uyumlu gözükmektedir.

Kazanımlar

Okul öncesi din ve ahlak öğretiminde belirlenecek kazanımlarda çocuğun yaşamı, tecrübesi, ilgi ve istekleri, ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Somut düşünceye sahip olan, mantıksal çıkarsamalar konusunda henüz yeterli olgunluğa erişmemiş olan ancak, “bütünleştirme, bitişirme ve özelden özele akıl yürütme yapabilen” çocuklara bilişsel duyuşsal ve devinişsel alanla ilgili gelişim düzeylerine uygun kazanımların seçilmesi gerekmektedir. (Özeri, 2004)

4-6 yaş Kur'an Kursu Öğretim Programında her ünite için ayrı belirlenen kazanımlar içinde özellikle bilişsel ve duyuşsal alana ait kazanımlar dikkat çekmektedir. Kazanımlar incelendiğinde “söyler, tanımlar, ifade eder, örnek verir ve fark eder, örnek verir” gibi ifadelerle sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Örneğin Dini Bilgiler-1 öğrenme alanına ait 9 ünite toplam 82 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlardan 51'i “söyler” fiili ile ifade edilmiştir. Aynı şekilde Dini Bilgiler- 2 öğrenme alanına ait 9 ünite toplam 90 kazanımdan 40'ı “söyler” şeklindedir. Bu kazanım ifadeleri içerisinde çocuklardan “sevgi, merhamet, saygı, görev ve sorumluluk, adalet, yardımlaşma ve paylaşma, sabır, güvenilirlik ve doğruluk, iyilik, dua, şükür ve özür dileme” kavramlarının tanımlarını söylemeleri beklenmektedir. Bu yaş dönemi özellikle iyilik, sevgi, adalet gibi soyut kavramların ne olduğu konusunda bir farkındalığa sahip olmakla birlikte, kavramları tanımlama konusunda yetersizdirler. Çocuklar bu soyut kavramları ancak kendi hayatlarındaki somut karşılıkları ile ifade edebilirler. Dolayısıyla bu kazanımların çocukların seviyelerine uygun olmadığı söylenebilir.

Bununla birlikte kazanım ifadeleri, Bloom'un (1956) taksonomisine göre bilişsel alana ait hatırlama ve kavrama düzeyine ait kazanımlar olarak değerlendirilebilir. Çocukların zihinsel gelişimleri dikkate alınarak daha üst düzey bilişsel beceri gerektiren kazanım ifadelerinin yazılmadığı görülmektedir.

Kazanımlar içinde az da olsa bilişsel alan dışındaki alanlara ait kazanımlar da bulunmaktadır. Örnek olarak “temiz tutar, varlıkları korur, israf etmez, rahatsız etmez, yardım eder, özen gösterir” gibi ifadeler verilebilir. Bu kazanımlar çocukların girişimcilik isteklerine uygun olarak değerlendirilmelidir. Zira bu yaş döneminde çocuklar etkin katılımı ve sorumluluk almayı isterler. Bu duygularının doğru bir şekilde yönlendirilmesi ile neyi yapacakları ve neyi yapmayacakları konusunda yönlendirilmeleri gerekmektedir.

Kazanım ifadeleri içinde “anlar, kavrar ve bilir” gibi belirsiz fiiller kullanıldığı dikkat çekmektedir. Çalışmamız dışında kalması sebebiyle burada sadece, bu ifadelerin kazanım yazımına uygun olmadığını ifade edilmesi ile yetinilecektir. Bu noktada kazanımların yazımının yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir. (Bkz. Jenkins & Unwin, 2001)

Kur'an- ı Kerim öğrenme alanı için her ünite kullanılan “hatırlar, tanır, tekrar eder ezberden okur” ifadeleri yer almaktadır. Bu ünitenin içeriğinde harflerin tanıtılması, şekillerinin birbirinden ayırt edilmesi ve bazı kısa dua ve surelerin ezberlenmesi yer almaktadır. Ezberlenmesi istenen dua ve sureler incelendiğinde çok kısa ve basit kalıp cümlelerin yer aldığı görülmektedir. En uzun ezberlenmesi istenen Ayete'l-Kürsî'dir. Bu yaş dönemi çocukların ezberlemeye olan ilgileri oldukça yüksek olmakla birlikte surenin diğer dua ifadeleri ile kıyaslandığında uzun olduğu söylenebilir. Bununla birlikte programın esnek çerçevesi düşünüldüğünde öğretici, öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önüne alınarak bu kazanımlardan ya da etkinliklerden bir kısmını terk edebilmektedir. (Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), 2014, p. 6) Öğrencilerin bireysel farklılıklarını gözetenek esnek bir çerçeve çizilmiş olması ve kazanım konusunda öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının göz önüne alınmış olması hem gelişim ve hem de dini gelişim açısından programın uygun olduğunu göstermektedir. Elbette bu noktada programın uygulayıcılarına büyük görev ve sorumluluk düştüğünü de belirtmek gerekir.

Kazanımların içeriği ile ilgili bir değerlendirme yaptığımızda, Dini Bilgiler-1 öğrenme alanı ünitelerinin değer ifadelerinden oluştuğu görülmektedir. Örneğin “sevgi ve merhamet” adlı ilk ünitenin kazanımları, Allah’ın insanlara ve yarattıklarına gösterdiği sevgiyi ön plana çıkaran ifadeler içermektedir. Allah’ın Rahman, Rahim ve Vedud gibi isimlerinin öğretildiği bu ünite ile çocuklardaki Allah tasavvurunun olumlu niteliklerle oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu kazanım 4-6 yaş çocuklarının Allah algıları ile uyusmaktadır. Zira yapılan araştırmalarda okul öncesi çocuklardaki Allah algısında Allah’ın iyi, merhametli ve koruyucu niteliklerinin öne çıktığı görülmektedir. Çocuklar genellikle Allah’ın kendilerine yakın olduğuna inanmaktadır. (Tamminen et al. 1988)

D. Elkind, 4-6 yaş dönemini temsil arayışı olarak nitelendirmektedir. Allah’ın varlığını kabul eden bu yaş çocuğu onu temsil edecek bir sembol arar. Dini Bilgiler-1 öğrenme alanının ilk ünitesi içinde yer alan “İnsanların Allah’a olan sevgilerinin bir gereği olarak camiye gelip ibadet ettiklerini söyler” kazanımı bu ihtiyaç ile doğru orantılıdır. Zira camiye gitmenin Allah’a duyulan sevginin bir ifadesi olduğunu belirtmek, bu inancın nasıl temsil edilebileceğine dair somut bir örnek olarak düşünülebilir.

Ayrıca Dini Bilgiler-1 öğrenme alanı içerisinde yer alan “sevgi, merhamet, saygı, adalet, iyilik” gibi soyut kavramlar, somut davranış örnekleri ile sunulmaktadır. Öğrencilerden bu değerlerin kendi yaşantılarındaki örneklerini göstermeleri istenmektedir. Kazanımlarda sevgi, merhamet, saygı, görev ve sorumluluk, doğruluk kavramlarının tanımlamaları istenerek, çocukların dönem özellikleri göz ardı edilmiş gözükse de, bu kavramların günlük hayatla bağlantısının kurularak çocuklara, kendi yapabilecekleri örnek davranışların sunulması gelişim özelliklerine daha uygundur. Bu durum, Goldman’ın konu merkezli değil, yaşam merkezli bir din eğitimi isteği ile aynı doğrultuda gözükmektedir.

Kur’an-ı Kerim ile ilgili kazanımlar değerlendirildiğinde, Goldman’ın kutsal kitabın mahiyetini anlama konusundaki dört aşamasını dile getirmek gerekmektedir. Buna göre kutsal kitabın içeriği ve dini önemine dair kazanımlar 10 yaşın altındaki çocuklar için uygun gözükmemektedir. (Tamminen & Nurmi, 2012) Okul öncesindeki çocuklar, dini gelişim açısından; kutsal kitabı, dış görünüşü ile somut olarak algırlar, ona (yüksekte tutarak, temiz olarak dokunarak) saygı gösterileceğini kavrayabilirler. İçindeki bilgileri Allah’ın sözü olarak anlayabilir, bu nedenle içinde yazan her şeyin doğru olduğunu düşünürler. Ancak Kutsal kitabın dini önemi ve içeriği ile ilgili bilgiler bu yaş dönemi için yüzeysel kalacaktır. Bu konudaki anlatımların çocuklar tarafından anlaşılardan sadece ezberleneceği ifade edilebilir. Bu çerçevede “Kur’an-ı Kerimi Tanıma” ünitesi içinde yer alan 8 kazanımdan 6 sı ve “Kitabımı seviyorum” ünitesinde yer alan 10 kazanımdan 7 sinin (1,2,5,7,8,9,10) dini gelişim açısından en azından Goldman ve Elkind’in araştırmaları bağlamında dini gelişim ile uygun gözükmemektedir. Diğer kazanımlar ise kutsal kitabın içeriği ve amacının öğrenilmesine yönelik kazanımlardır. Kur’an-ı Kerim-1 öğrenme alanının ilk ünitesi olan “Kur’an’ı tanıma” ünitesinde yer alan 8 kazanımdan biri, “Kur’an-ı Kerim’in insan hayatında rehber bir kitap olduğunu anlar” şeklindedir. Goldman’ın (1968) çalışmaları dikkate alındığında okul öncesi çocukları kutsal kitabın gönderiliş amacını tam manada anlamaları mümkün değildir. Dolayısıyla kazanımın dini gelişim özelliklerine uygun olmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte, 8 kazanımdan sadece bir tane kazanımın bu şekilde ifade edilmiş olmasıyla, Kur’an’ın gerçekten gönderiliş amacı üzerine çocukların düşünme kabiliyetlerini geliştirmek amaçlanmış olabilir.

Hikâyeler

Öğretim programı, yaş özellikleri düşünülerek oldukça çok hikâye ve drama ile desteklenmiştir. Kazanımların tamamı için oyun, hikâye, canlandırma etkinlikleri düzenlenmiştir. Seçilen hikâyeler genellikle kahramanlarının çocuklar olduğu gerçek yaşama dayalı olaylardır. Dini Bilgiler-1 öğrenme alanı için toplam 52 hikâyenin, 13 tanesi Hz. Muhammed’in hayatından seçilmiş kısa anlatımlı olaylardan oluşmaktadır. 10 tanesinin kahramanı bir hayvan, 17 tanesinde çocuk, 5 tanesinde cansız bir varlık (pirinç, saat, ağaç) tır. Dini Bilgiler-2 öğrenme alanı için toplam 45 hikâyenin 3’ü Hz. Muhammed’in hayatından seçilmiş olaylardan oluşmaktadır. 7 hikâyenin kahramanı hayvan, 31 hikâyenin kahramanı çocuklardır. 4 hikâyede ise kahramanlar cansız varlıklardır (çöp tenekesi, minare, zeytin, pırasa) Kahramanı çocuklar olan hikâyelerin tümü gerçek hayatla bağlantı kurulabilecek olaylardır.

Kur'an'da anlatılan peygamber hikâyeleri öğretim programı içerisinde bir tane hariç –ki sabır konusunda sadece Eyüp peygamberin yaşadıklarına değinilir- yer almamıştır. Goldman (1968) İncil'deki hikâyelerden bazılarının örneğin Kızıldeniz'i geçme gibi, ortaokul seviyesine kadar uygun olmadığını belirtmektedir. Okul öncesi için sevgi ve paylaşım, korunma hikâyelerinin daha uygun olduğu dile getirilmektedir. Anlatılması planlanan hikâyelerin çoğu doğrudan, diğer bir kısmı ise dolaylı olarak sevgi, saygı ve yardımlaşma gibi konularla ilgilidir. Bu durum dini gelişim açısından yaş dönemi ile uyumlu gözükmektedir. Hikâyelerin genel manada kazanımlara yönelik olarak kurgulandığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte, öğretim programında dini bilgiler, kahramanları çocuklar ve hayvanlar olan hikâyelerle verilemeye çalışılmış olmasının yanında bilginin niteliği ile ilgili bir değişiklik çoğu zaman yoktur. Piaget'in eğitime katkılarında biri küçük çocukların yetişkinler gibi öğrenmedikleri ve çıkarsamalarda bulunmadıklarını, aslında onlara sunulan bilgilerin sadece niceliğinde bir değişim değil, niteliğinde de değişiklik yapılması gerektiğini ortaya koymasıdır. Nitekim öğretim programında yer alan pek çok hikâyede bilginin niteliğinde bir değişiklik yapılmadan sadece sunumu hikayeleştirilmektedir. Yani öğretici doğrudan bilgiyi öğrencilere anlatmak yerine hikâye kahramanının diliyle çocuklara aktarmakta, bu aktarım sırasında bilginin içeriğinde ise bir değişiklik meydana gelmemektedir.

Hikâyelerle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir durum da seçilen hikâyelerde bahsedilen kavram ve bilgilerin öğrencinin yaş seviyesine uygunluğudur. Bu noktada öğretim programı içerisinde gözden kaçan bazı noktaların ciddi sıkıntılar doğurabileceği düşünülmektedir. Örneğin, "Olga Artık Hatice" adlı hikâye, Öğretici Kitabı- 2 de, "İslam'ın kolaylık dini olduğunu söyler" kazanımı için planlanmıştır. Hikâyedeki kahramanın (Mustafa) amcası Rus bir gelinle evlenmektedir. Olga isimli gelin, nikâhtan önce kelime-i şهادet getirerek Müslüman olmakta ve Hatice ismini almaktadır. Çocuğun anlamlandırmadığı bu olay ile ilgili sorusu üzerine hikâyede yapılan açıklama şudur: "Bizim dinimiz kolaylık dinidir. Müslüman olmak isteyen tüm insanlar, içtenlikle Kelime-i Şهادet getirdiği anda Müslüman olurlar"(Kur'an Kursları Öğretici Kitabı-2 2015, p. 114)

Hikâyede, din değiştiren bir kişinin kelime-i şهادet getirerek Müslüman olduğu ve daha öncesinde yaptığı günahlarının böylece silineceği de ifade edilmiştir. İslam'ın kolaylık dini olması ile hikâye arasında kurulan bağ oldukça dolaylı gözükmektedir. Hikâye, farklı dinlere saygı ve çoğulculuk gibi daha farklı bağlamda da tartışılabilir.

Bunun yanında özellikle bu yaş döneminde hikâyelerde verilmek istenen mesajın net ve anlaşılır olması çok önemlidir. Ve bu yaş çocuğu mesajın doğru anlaşılabilmesi için yönlendirilmelidir. Zira bilgilerinin dolayısıyla dine dair bilgilerinin de azlığı sebebiyle mantıksız çıkarsamalar yapmaları olasıdır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, hikâye 4-6 yaş çocuğu için pek çok belirsizlik ile doludur. Din değiştirme, farklı bir dinden olan kişinin eski günahlarının ne olacağı, imam karşısında getirilen kelime-i şهادet gibi. Bu belirsizlikler amaca ulaştırmaktan ziyade çocuğun zihninde karmaşalara ve yanlış çıkarsamalara neden olabilecektir. Okul öncesindeki din eğitiminin çocukların bilişsel alanları kadar duyu dünyasına da hitap etmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu yaş döneminde hikâyelerin kullanılmasındaki nedenlerden biri, soyut kavramları somutlaştırmak böylece öğrenmeyi kolaylaştırmaktır. Hikâyede somutlaştırılmaya çalışılan İslam'ın kolaylık dini olduğu vurgusu ise yaş dönemine uygun olmayan pek çok soyut ve belirsiz kavramı gündeme getirmektedir. Burada öğretim amaçlarından hareket edilerek öğretim içeriğinin belirlenmesi yerine; önce içerik / konu esas belirlenmiş, bu noktada da geleneğin etkisi hikâyenin yaş dönemine uygunluğunun gözden kaçırılmasına neden olmuştur.

Ayrıca mezhep farklılıkları bu yaş döneminde Tanrı tarafından belirlenmiş ve bu yüzden de değiştirilemez nitelikler olarak algılanır. Kişinin kendi dinini değiştirebileceğinin algılanması Goldman'a göre 10-14 yaş civarındadır. Ancak bu yaşlara geldiğinde çocuk, dinin dış etkenlerle belirlenmeyip, kişinin içinden gelen bir tercih olduğunu anlayabilmektedir. Görüldüğü gibi her ne kadar genel olarak hikâyeler, yaş dönemine uygun olarak gerçek hayattan seçilmiş olsa da "Olga Artık Hatice" isimli hikâyenin, hem kazanıma uygunluk açısından hem de dini gelişim düzeyine uygunluk açısından yanlış bir tercih olduğu söylenebilir.

Programın uygulanması amacıyla seçilen hikâyelerden bazılarının yaş seviyesinin üzerinde kavram, amaçlar ve ön bilgiler içerdiği de tespit edilmiştir. Mesela “sahabe ikramı, uzun kaşıklar, sabırlı peygamberim” hikâyeleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Sabırlı peygamberimde anlatılan konu (Mekke’de Müslümanların çektikleri sıkıntılar ve onlara yapılan boykot) pek çok tarihi ön bilgiyi gerektirdiği için bu yaş çocuklarının bilgi düzeyinin üzerindedir.

Oyun, Drama ve Diğer Etkinlikler

Kur’an Kursları Öğretim Programı (4-6 yaş Grubu) pek çok oyun, drama, şiir-şarkı ve etkinlik içermektedir. Öncelikle her ünitenin başında çocuklara aileleri ile birlikte yapabilecekleri bir performans ödevi verilmektedir. (Örneğin, bayram ziyaretlerinden oluşan fotoğraf albümü) Aileyi öğretimin bir parçası haline getirmek amacı ile yapılan bu etkinlikler, çocuğun dindarlığı üzerinde en büyük etkiye sahip olan ailenin din eğitimi açısından da dikkate alındığının bir göstergesidir.

Her ünite başında verilen ödevlerin dışında tüm üniteleri kapsayan bir de proje ödevi verilmiştir. Damlaya damlaya göl olur şeklinde ifade edilen projede öğrencilere ünite boyunca istenen güzel davranışları yapmaları halinde kartondan kesilmiş damlalar ödül olarak verilmektedir. Öğrenciler bu ödülleri biriktirip daha sonra büyük ödüle ulaşmaktadırlar. (Biriktirdikleri damlalar kadar anne-babalarından alacakları kış) Bu proje ve performans ödevleri çeşitli görsellerle desteklenerek somutlaştırılmıştır.

Bu yaş dönemi için fayda sağlayan ve sonucunda ödüllendirilen davranışlar iyidir. Ahlak gelişim kuramının bu bulguları program kazanımlarının öğrenciler tarafından benimsenmesi açısından kullanılmakta, iyi davranışları yapanlar ödüllendirilmektedir. Ödevlerin hem somutlaştırılması hem de ödüllendirilmesi dini gelişim kuramlarının bulgularına da uygun gözükmektedir.

Piaget okul öncesi dönemde simgesel oyunların çocuk için öneminden bahsetmektedir. 6-7 yaşından itibaren bu tür oyunlar azalır ve kurallı oyunlar ortaya çıkar. Elkind de oyunun çocuk için önemini ortaya koyar. (Elkind, 1981)

Programda oyun çağı olarak isimlendirilen 4-6 yaş grubu için Öğretici Kitabı-1 içerisinde toplam 22 drama, 12 oyun, 8 etkinlik; öğretici kitabı- 2 içerisinde toplam 41 drama, 15 oyun ve 8 etkinlik (tespiti, kılıf yapımı gibi) bulunmaktadır. Drama ve oyunların pek çoğu okul öncesi müfredatlarından esinlenilerek oluşturulmuştur. Dramalarda çoğunlukla kartondan yapılan resim veya kuklalar kullanılmakta, pek çoğunda cansız varlıklar canlandırılmaktadır. Cansız varlıkların (rüzgar, defter, otobüs, çöp tenekesi gibi) insan niteliklerine sahip varlıklarmış gibi uyarlanması yaş döneminin gelişim özellikleri ile uyumlu gözükmektedir.

Kur’an-ı Kerim öğrenme alanı içerisinde bütün bedenlerini kullanabilecekleri (örneğin Kur’an alfabesindeki harfleri bedenleri ile benzetmeye çalışmaları), yarışma tarzı oyunlar (harfleri eşleştirme gibi) bu yaş çocukları için oldukça eğlenceli gözükmektedir. Bu oyunların seçiminde okul öncesi eğitim programlarında kullanılan etkinlikler ile benzerlikler görülmektedir. Oyunların sonunda yapılan ödüllendirmeler de yine yaşın özelliğine uygundur.

Bununla birlikte, bazı oyunların uyarlanması sırasında, oyunun gelişim özelliğine uygun olduğu kabul edilmiş, ancak dini gelişim açısından doğurabileceği olumsuz durumlar dikkatlerden kaçmıştır. Örneğin; “Kur’an okunurken saygıyla dinlediğini söyler” kazanımı ile ilgili olarak yapılması planlanan oyun “dur ve dinle oyunu” dur. (Kur’an Kursları Öğretici Kitabı-2, 2014, p.162) Bu oyun okul öncesi etkinliklerinde sıkça kullanılan sandalye kapmaca oyununun din eğitimine uyarlanmış halidir. Oyun için, öğrenci sayısından bir eksik sandalye konur ve öğrenciler sandalyeler çevresinde dönmeye başlarlar, Kur’an okunmaya başlayınca –cd den açılır- herkes sandalyelere oturur ve sessiz bir şekilde dinler. Ayakta kalan oyun dışarıda kalır.

Sandalye kapmaca oyununun bu yaş dönemi için eğlenceli bir oyun olduğu ve okul öncesi eğitimde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak hem kişilik hem de dini gelişim açısından bazı sıkıntıları doğurabileceği görülmelidir. Kur'an okunurken oturup dinlemesi gerektiği söylenen çocuklar sandalye kapamadığında ayakta kalmaktadırlar. Bu durumda başarısız olmanın verdiği bir suçluluk duygusu hissetmeleri mümkündür. Zira bu yaş dönemi Erikson'un psiko sosyal gelişim kuramına göre girişimciliğe karşılık suçluluk dönemindedir. Üstelik saygı duyması gereken, kutsal kitabın kendisidir. Oyunda, saygı davranışı olarak Kur'an okunurken oturup dinlemesi gerektiği öğretilmektedir. Geride kaldığı için sandalyeye oturamayan çocukların bu başarısızlığı Kur'an'a saygısızlık olarak değerlendirilecektir. Çocuktaki bu suçluluk duygusu sadece bir başarısızlık olarak değil aynı zamanda günah işlemiş olabileceği düşüncesini de beraberinde getirebilir. Bu durum ise sağlıklı bir kişilik algısı ve dini gelişime neden olabilecektir. Özellikle okul öncesi dönem için planlanan din eğitiminde, çocuklarda olumlu duygular geliştiren öğrenme ortamları hazırlanmalıdır.

Öğretim programında kullanılan sembolik ya da -miş gibi yapılan oyunlar, 4-6 yaş dönemi gelişim özelliklerine uygundur. Sembolik oyunlar bu yaşlarda oldukça çok oynanır. Cansız bir nesne canlıymış gibi düşünülebilir. Toplumsal roller, örneğin meslekler, görevler bu vasıta ile öğretilebilir. Bu durum öğretim programı içerisinde yer alan pek çok drama ile kullanılmıştır. Örneğin pek çok dramada çocuklar güneş, bulut, ay, yağmur, tohum, vitamin temizlik malzemeleri, mektup, telefon, gazete, güvercin gibi rollere girmektedirler. Bu dramaların bir kısmı yine milli eğitim bakanlığının okul öncesi etkinliklerinin uyarlanması ile oluşturulmuştur.

Öğretim programında sözlü ifadelerle de oldukça fazla yer verilmiştir. Pek çok kazanım için şiirler ve ritimli sözler hazırlanmıştır. Okul öncesi eğitimi programlarında oldukça fazla kullanılan şarkı, şiir ve ritimli sözler din eğitimine uyarlanmış gözükmektedir. "Bazen otuz bazen yirmi dokuz" (Öğretici Kitabı-2, p. 134) oyunu bu amaçla hazırlanan etkinliklerden biridir. Ramazan ayının bazen 29 bazen 30 gün geçtiğine dair rivayet edilen hadisin, ritim tutarak öğretilmeye çalışıldığı bu etkinlik, öğrenciler tarafından eğlenceli olabilir. Bununla birlikte bu etkinliklerin öğrenciler için sadece eğlenceli değil aynı zamanda eğitsel olması da beklenir. Etkinlik kapsamında Ramazan ayının bazen 29 gün bazen 30 gün olabileceği bilgisi, yaş seviyesi düşünüldüğünde oldukça ayrıntıdır.

Tüm bu oyun, drama ve etkinlikler dışında 4-6 yaş için oldukça fazla boyama, kesme yapıştırma gibi faaliyetler hazırlanmıştır. Bu faaliyetler için öğretici kitaplarına ek olarak eğitici kitap da basılmıştır. Öğrencilerin somut düşünce döneminde oldukları düşünüldüğünde bu çalışmaların okul öncesi gelişim ve dini gelişim özellikleri ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

4-6 yaş Kur'an Kursu Öğretim Programının hazırlanma süreci ve öğretici kitabı göz önüne alındığında, programın öğrenci gelişim özelliklerini dikkate alınacağı söylenmekte ve buna yönelik olarak etkinlik, hikâye ve oyunlar kullanılmaktadır. Bunun yanında inceleme derinliğine yapıldığında ilk planda dikkatlerden kaçan bazı noktalarda öğrencilerin dini gelişim özelliklerinin dikkate alınmadığı, kazanımlar arasında çocukların seviyelerinin üzerinde beklentiler oluşturulduğu, oyun ve hikâyelerin kurgulanmasında ise geleneğin baskısının hissedildiği söylenebilir.

Bunun yanında 4-6 yaş dönemi çocuklarının dini konularla ilgilendiği ve bu konularda (özellikle cennet, cehennem, melek, Allah gibi) yoğun olarak sorular sordukları bir gerçektir. Hazırlanan programda Allah dışında melek, ahiret, ölüm gibi konulara yer verilmemiştir. Her ne kadar bu yaşlarda ölüm ile ilgili sorular gündeme gelebiliyor olsa da çocuklar soru sormadıkları ve böyle bir ihtiyaç hissetmedikleri sürece bu konularla ilgili bilgilendirme yapılmaması doğru bir tavır olarak değerlendirilebilir.

Okul öncesi çocukların sorularına muhatap olan, onların eğitiminden sorumlu olan kişilerin çocukların bu sorularına gelişim düzeylerine uygun şekilde cevap vermeleri gerektiği bir hakikattir. Bu merak ve soruların doğru ve uygun bir şekilde cevaplanmaması çocukların ilerleyen yaşlarında sağlıklı bir dini

gelişim göstermelerine neden olabilmektedir. Bunun yanında bu yaş döneminin ilgi ve merakı fırsat bilinerek ve kolay inanırılık ve ezber yetenekleri kullanılarak yoğun bir şekilde bilgilerin yüklenmesi ise çocukta var olan doğal inancın yok olmasına neden olabilecektir.

Bu nedenle okul öncesi eğitimin bir bütün olduğu, diğer gelişim alanları gibi dini gelişim özelliklerinin de dikkate alınması gerektiği; verilecek din eğitiminin entelektüel tarzda değil duygusal zemine dayalı olarak, konu ve öğretene merkezli değil öğrenci ve yaşam merkezli bir eğitim verilmesi uygun görülmektedir. Bu noktada hazırlanacak programların sadece sözle değil içerik ve uygulamalarında da bu hususları dikkate almaları gerekmektedir. Bu noktada ise öğretim programını uygulayacak öğretmenlerin görev ve sorumluluğu gündeme gelmektedir. Okul öncesi din eğitimi verecek öğretmenlerin hem teorik hem de pratik bilgilerle iyi yetiştirilmesi gereklidir. Sadece iyi niyete ve dini bilgilere sahip olmanın yeterli olmadığı bilinerek, öğretmenlerde aynı zamanda dini- ahlaki gelişim, iletişim, öğrenme ve öğretme gibi konularda iyi yetişmiş olma şartı aranmalıdır. Bu çerçevede okul öncesi din eğitimi verecek öğretmenlerin hem teorik hem de pratik alanda iyi yetiştirilmesine özen gösterilmelidir.

Yaptığımız araştırma sonucunda öğretim programının kazanım, hikâyeler ve etkinlikler bağlamında genellikle dini gelişim kuramlarına uygun olduğu, ancak bazı noktalarda konu merkezli yaklaşımın etkisi ile çocukların gelişim seviyelerinin gözden kaçırıldığı tespit edilmiştir. Programın pilot uygulamasının yapıldığı ve uygulaması ile ilgili geri dönüşlerin henüz yeni yeni alınmaya başladığı düşünüldüğünde, yapılacak uygulamalı araştırmalarla programda tespit edilen eksikliklerin giderilmesi mümkün olabilir. Unutulmamalıdır ki her program uygulamaya başladığı andan itibaren geliştirilmeye muhtaçtır.

Extended Abstract

Introduction

It is known that the children ask questions about religion, interest in religious behavior and activities /rituals since 3-4 years old. Therefore, these ages can be regarded as the critical period for religious development. In addition to the general characteristics of the children of this period, it is also important to know about the characteristics of the children's religious development in respect of religious education.

The first studies in the field of religious development generally, have been influenced by the cognitive, social and moral development theories of J. Piaget, E. Ericson and L. Kohlberg such as. Elkind and Goldman adapted Piaget's cognitive theory to development religious. These theorists have suggested parallels between children's religious development and stages of Piaget's cognitive development. Goldman maintains that religious thinking is no different in mode and method than non-religious thinking. (Goldman, 1964)

Recently in Turkey, a lot of studies on religious development are carried out. (Karaca, 2007) Otherwise, interest in religious education in pre-school has increase. (Özeri, 2004) Presidency of Religious Affairs in Turkey, has prepared Quran Courses curriculum for preschoolers in 2014.

This paper aims to examine and evaluate the Quran courses curriculum (4- 6 age of group) which has been applied in some provinces in Turkey since 2013-2014 academic years, in context of religious development theories.

Method

In our research, document review is made and the size of application has been left out of the scope of research. As is well known in educational research, program texts, correspondences, student files such as different documents can be used data source. (Yıldırım & Şimşek, 2011)

In our research, assessment document is "the Quran Courses Curriculum (4-6 age of group)" prepared by the Presidency of Religious Affairs in 2014 and "Tutorial Book 1-2" prepared for teaching program.

Firstly, the characteristics of religious development (4-6 ages) are described on the basis of J. Piaget, L. Kohlberg, E. Erikson, D, Elkind, R. Goldman and J. W. Fowler's studies. Then, Quran courses curriculum and books prepared for the teachers are examined in accordance with the findings which are reached through the studies of abovementioned scholars. Compatibility of aims, attainments, stories, activities of the curriculum to the religious development has been discussed.

Results

Quran Courses Curriculum includes information on cognitive, social, emotional, moral and religious development of preschoolers. This situation shows that development features considered important in Quran Courses Curriculum (4-6 age of group).

As is known, preschoolers are interested in religious issues such as God, angels, death, afterlife. However, these topics aren't include in curriculum. It can be said that this situation is suitable in terms of religious development.

According to assessment, attainments of curriculum usually relates to the cognitive domain. Each subject gets involved a lot of stories. But none of these stories is associated with the prophets. The stories often are selected from real life. The heroes of some stories are animals and non-living things. (e.g. sun, cloud, leek, prayer rug)

The following can be said about the activities of Quran Courses curriculum. Pre-school education activities are adapted to pre-school religious education. Activities have been prepared considering features of preschoolers. However, some activities must be rethinking. As a result of evaluation, it has been detected that some of the stories are above the level of understanding of preschoolers.

In conclusion, it is seen that, despite some of its lacks, the curriculum has been prepared by taking the studies in the field of religious development into consideration. However, the characteristics of religious development have been overlooked at some points of curriculum due to the influence of subject-centered approach and tradition. It can be said that the curriculum needs to be developed with the contributions of the new studies which include field study.

Kaynakça

- Bacanlı, H. (2001). *Gelişim ve öğrenme*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of educational objectives, the classification of educational goals, Handbook I: Cognitive domain*. New York: David McKay Company.
- Boyatzis, C. (2013). Çocukluk döneminde dini ve manevi gelişim. In R.F. Paloutzian & Park, C.L. (Eds), *Din ve maneviyat psikolojisi: temel yaklaşımlar ve ilgi alanları* (pp. 243-299), İ. Çapcıoğlu & A. Ayten (Türkçe Ed.), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Charles, C.M. (2003). *Öğretmenler için piaget ilkeleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Corbin J. & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: procedures, canons, and evaluative criteria, *Qualitative sociology*, 13 (1), 3-21.
- Dam, H. (2011). Çocukluk dönemi din eğitimi, In M. Köylü, (Ed.) *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*, (pp. 11-64), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014). *2014 eğitim faaliyetleri raporu*. Retrieved 9 April, 2015, from <http://www2.diyaret.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/sayfalar/arama.aspx?k=faaliyet%20raporu>
- Elkind, D. (1981). *Children and adolescents*, New York: Oxford University Press.
- Erhun, H. (2010). *7-12 yaş çocuklarda paylaşma ve yardımlaşma değerlerinin hadisler ışığında öğretimi*, Unpublished master's thesis, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Fowler, J. (2000). İman bilincinin evreleri, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85-104.
- Fowler, J. W. & Dell, M. L. (2006). Stages of faith from infancy through adolescence: reflections on three decades of faith development theory, In, E. C. Roehlkepartain, P. E. King, L. Wagener & P. L. Benson (Eds). *The Handbook of spiritual development in childhood and adolescence*, (pp.34-45), SAGE Publications.
- Goldman, R. (1968). *Religious thinking from childhood to adolescence*, New York: The Seabury Press.
- Gottlieb, E. (2006). Dini düşüncenin gelişimi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (1), 269-289.
- Jenkins, A. & Unwin, D. (2001) *How to write learning outcomes*. Retrieved 9 April, 2015, from <http://www.ncgia.ucsb.edu/education/curricula/giscc/units/format/outcomes.html>
- Karaca, F. (2007). *Dini gelişim teorileri*, İstanbul: DEM Yayınları.
- Köylü, M. (Ed), (2011). *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), (2014). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Kur'an Kursları Öğretici Kitabı (4-6 Yaş Grubu), (2014). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an Kursları Öğretici Kitabı-2 (4-6 Yaş Grubu), (2015) . Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Newton, E.M. (1981). A developmental theory of religious education, *a Project for the degree master of arts in teaching (religious studies)*, McMaster University Hamilton, Ontario.
- Oruç, C. (2014). *Okul öncesi dönemde çocuğun din eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları.
- Öcal, M. (2004). Okulöncesi ve ilköğretim çağı çocuklarının Allah tasavvurları üzerine bir araştırma, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 59-80.
- Özeri, Z. N. (2004). *Okul öncesi din ve ahlak eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Piaget, J.J. (2011). *Çocukta akıl yürütme ve karar verme*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Rousseau, J.J. (2000). *Emile ya da çocuk eğitimi üzerine*, Ankara: Babil Yayıncılık.
- Selçuk, M. (1991). *Çocuğun eğitiminde dini motifler*, Ankara: TDV Yayınları.
- Senemoğlu, N. (1998). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*, Ankara: Özsen Matbaası.
- Tamminen, K. & Nurmi, K.E. (2012). Gelişimle ilgili teoriler ve dini tecrübe-I, *ERUIFD*, 14, 63-87.
- Tamminen, K. , Vianello, R., Jaspard, J. & Ratcliff, D. (1988). The religious concept of preschoolers, In, D. Ratcliff, (Ed). *Handbook of preschool religious education*, (pp. 59-82) Alabama: Religious Education Press.
- Thomas, R. M. (1997). *Moral development theories—secular and religious*, London: Greenwood Publishing Group.
- Topses, G. (2009). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yavuz, K. (1983). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*, Ankara: DİB Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda tanrı tasavvurunun gelişimi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.